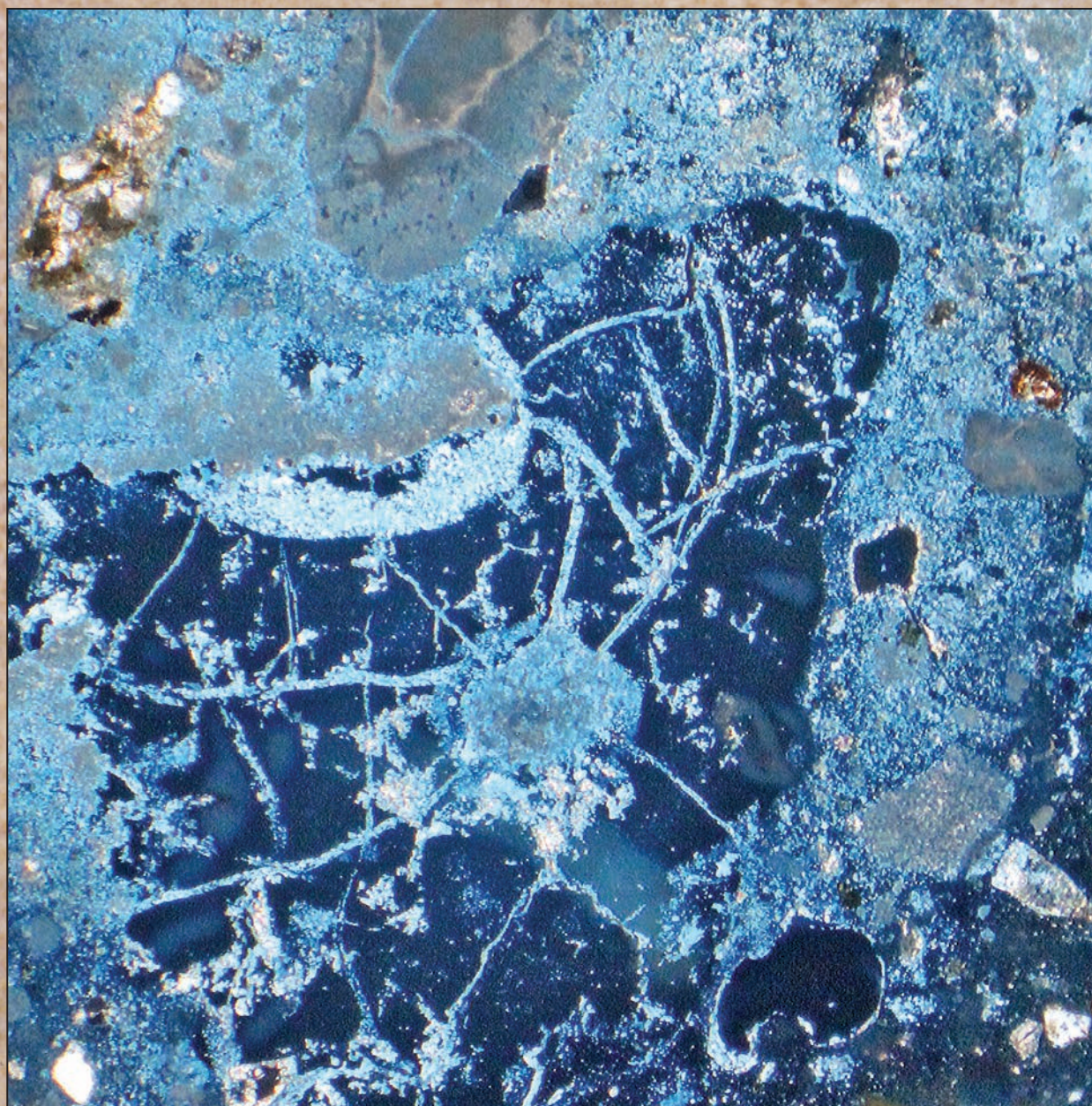

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 32, 2022, 4

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 32, 2022, 4

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralic (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolo (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Gorazd Bajc

**Gostujoča urednika/Editori ospiti/
Guest Editors:**

Borut Klabjan, Oskar Opassi

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18

e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 12. 2022.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki in barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Anthony J. Baragona, Katharina Zanier, Dita Franková, Marta Anghelone & Johannes Weber:** Archaeometric Analysis of Mortars from the Roman Villa Rustica at Školarice (Slovenia) 499
Analisi archeometrica di malte dalla Villa rustica romana di Školarice (Slovenia)
Arheometrična analiza malt z rimske Vile rustike na Školaricah (Slovenija)
- Francesco Toncich:** Inside and Outside the Habsburg Public Health System. Managing Complexity Within the Austrian Littoral (1849–1880s) 523
Dentro e fuori il sistema sanitario pubblico asburgico. Gestire la complessità nel Litorale austriaco (1849–1880)
Vključenost in izključenost iz habsburškega javnega zdravstvenega sistema. Upravljanje kompleksnosti v Avstrijskem Primorju (1849–1880)
- Jelena Rafailović:** Comparison of Social Insurance Legislation of The Austro-Hungarian Monarchy and The Kingdom of Yugoslavia – Legal Inheritance 535
Confronto tra la legislazione delle assicurazioni sociali della Monarchia Austro-Ungarica e del Regno di Jugoslavia – eredità legale
Primerjava zakonodaje o socialnem zavarovanju Avstro-ogrške monarhije in Kraljevine Jugoslavije – pravno nasledstvo
- Urška Bratož:** »Kruha in dela«: o reševanju socialnih vprašanj v Istri in Trstu 19. stoletja 547
»Pane e lavoro«: sull’assistenza sociale istriana e triestina dell’ ottocento
»Bread and Work«: Addressing Welfare Issues in 19th-Century Istria and Trieste
- Nancy Wingfield:** A Habsburg Legacy: Sex and Social Politics in Venezia Giulia and Slovenia between the World Wars 559
Un’eredità asburgica: sesso e politiche sociali nella Venezia Giulia e in Slovenia tra le due guerre mondiali
Habsburška dediščina: spolnost in socialne politike v Julijski krajini in Sloveniji med svetovnimi vojnami
- Erica Mezzoli:** Safe Waters. Austrian Seafarers Between Charity and Welfare, ca. 1850–1920 571
Acque sicure. I marittimi austriaci tra carità e previdenza sociale, c. 1850–1920
Varne vode. Avstrijski pomorščaki med dobroteljnostjo in socialno zaščito, okoli 1850–1920

Maura Hametz: Anxious »Italians«: Security and Welfare in The Upper Adriatic, 1918–1924 ..... 591 <i>Gli »Italiani« in ansia: sicurezza e previdenza sociale nell'Alto Adriatico, 1918–1924</i> <i>Anksiozni »Italijani«: varnost in blaginja v Zgornjem Jadranu, 1918–1924</i>	Andrej Naterer & Nirha Efendić: Mapiranje in analiza tematskega polja zgodovine v štirih znanstvenih revijah med leti 2009 in 2021 s poudarkom na povezanosti z antropologijo ..... 635 <i>Mappatura e analisi dei campi tematici di storia in quattro riviste scientifiche nel periodo 2009–2021 con particolare riferimento all'antropologia</i> <i>Mapping and Analysis of the Overlap between History and Anthropology in Four Scholarly Journals between 2009 and 2021</i>
Gašper Mithans: Youth Labour Brigades in Yugoslavia and Representations of Volunteerism: A Study of Participation in Restored Federal Labour Actions by The People's Youth in the District of Koper ..... 603 <i>Brigate di lavoro giovanile in Jugoslavia e rappresentanze del volontariato: uno studio della partecipazione dell'organizzazione giovanile nel distretto di Capodistria a rinnovate azioni di lavoro federale</i> <i>Mladinske delovne akcije v Jugoslaviji in reprezentacije prostovoljstva: študija sodelovanja koprškega okraja ljudske mladine na obnovljenih zveznih delovnih akcijah</i>	IN MEMORIAM Andrej Studen (1963–2022) (Andrej Hozjan) 655
Oskar Opassi: Newspaper Coverage and some Aspects of Policy in Border Trade Union Struggles: Comparing the 1968 General Strike in Trieste and the 1970 Work Stoppage in Port of Koper ..... 619 <i>Copertura giornalistica ed alcuni aspetti politici nelle lotte sindacali di confine: confronto tra lo sciopero generale del 1968 a Trieste e l'interruzione dei lavori nel Porto di Capodistria nel 1970</i> <i>Časopisno poročanje in nekateri politični dejavniki v obmejnih sindikalnih borbah: primerjava splošne stavke v Trstu leta 1968 in prekinitve dela v Luki Koper leta 1970</i>	OCENE/RECENSIONI/REVIEWS <i>Massimiliano Afiere: The 29th Waffen-SS Grenadier Division 'Italienische Nr. 1' and Italians in other Units of the Waffen-SS: An Illustrated History</i> (Klemen Kocjančič) ..... 657 Kazalo k slikam na ovitku ..... 660 <i>Indice delle foto di copertina</i> ..... 660 <i>Index to images on the cover</i> 660

»KRUHA IN DELA«: O REŠEVANJU SOCIALNIH VPRAŠANJ V ISTRI IN TRSTU 19. STOLETJA

Urška BRATOŽ

Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: urska.bratoz@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek skuša predstaviti nekatere značilnosti habsburškega socialnega 'sistema' na območju Istre v 19. stoletju, kakor jih je mogoče zaznati predvsem skozi perspektivo delovne (ne)zmožnosti kot ključnega kriterija za ugotavljanje upravičenosti do socialne pomoči. Avtorica opazuje naslavljanje socialnih vprašanj v tem času, pri čemer se kot eden temeljnih spodbujevalcev socialnih podpor – zlasti v primerih starosti, bolezni in brezposelnosti – izkazujejo predvsem krizne okoliščine. Pozornost je posvečena tudi vprašanju financiranja dobrodelnosti, ki je v večji meri slonelo na posameznih občinah, obenem pa tudi pomembnemu segmentu ubožnih fondov – zasebni dobrodelnosti, ki jo je mogoče razumeti v kontekstu meščanske etike.

Ključne besede: habsburška monarhija, Istra, Trst, socialne politike, revščina, meščanstvo, krize

»PANE E LAVORO«: SULL'ASSISTENZA SOCIALE ISTRIANA E TRIESTINA DELL'OTTOCENTO

SINTESI

L'articolo cerca di presentare alcune caratteristiche del "sistema" sociale asburgico nell'area dell'Istria nel XIX secolo, percepite soprattutto attraverso la prospettiva dell'(in)abilità al lavoro come criterio chiave per determinare l'ammissibilità all'assistenza sociale. L'autrice osserva le modalità di approccio alle questioni sociali in questo periodo storico, in cui gli interventi a sostegno della vecchiaia, della malattia e della disoccupazione sono spesso incentivati dalle crisi. L'attenzione è rivolta anche alla questione del finanziamento della carità, che dipendeva in gran parte dai singoli comuni, e a un fonte importante dei fondi sociali – la beneficenza privata, che può essere collocata nel contesto dell'etica borghese.

Parole chiave: monarchia asburgica, Istra, Trieste, politiche assistenziali, povertà, borghesia, crisi

UVOD

Preden je delavski razred postal ključna sfera vladnega delovanja na področju socialne oskrbe v zadnjih desetletjih 19. stoletja (Scheutz, 2005, 70) in je Avstrija po nemškem zgledu vpeljala sistem socialnega zavarovanja, so se delavski in nedelavski sloji zanašali večinoma le na dobrodelnost in kolektivno samopomoč, ki sta sicer kasneje sobivali z novimi ukrepi socialnih politik (Kresal, 2005, 162). Izhajajoč iz predpostavke, da v času večine 19. stoletja sicer težko govorimo o socialnih politikah (prim. Čeč, 2012, 41), ter da je bilo socialno skrbstvo bolj usmerjeno v kratkoročno reševanje trenutnih kriz, v katerega večinoma ni bila neposredno vpeta država, bo skušal prispevek podati nekakšen prerez socialnega 'sistema' na območju Istre in Trsta, kakor ga je mogoče zaznati predvsem skozi perspektivo delovne nezmožnosti. Ta ni narekovala le različnih tipov podpor, ampak je predstavljala tudi ključen kriterij za utemeljevanje (ne)upravičenosti do socialne pomoči (prim. Pančur, 2012, 145).

Socialna oskrba na območju Istre, zlasti v času pred uvedbo socialne zakonodaje v poznem 19. stoletju, ki je zadevala delavstvo, je bila doslej deležna le manjše mere historiografske pozornosti, predvsem pa je bila ta v različna s tem povezana vprašanja usmerjena razdrobljeno in parcialno. V okviru zgodovine socialnega skrbstva na Slovenskem je bilo narejenih nekaj splošnejših pregledov (Anžič, 2002; Grošelj, 2018; o pravnih vidikih pa Dobaja, 2009), a tudi temeljnih študij o različnih kulturnozgodovinskih vidikih revščine (npr. Čeč, 2012; 2016; 2020), ki pa so zajeli predvsem tiste dežele, ki so po prvi svetovni vojni prešle pod Jugoslavijo, ne pa tudi primorskega dela, ki je pripadel Italiji.¹ Nekoliko izdatneje pa je ta problematika razdelana za habsburški Trst (omeniti velja zlasti dela, kot so Fabi, 1984; Finzi, 2001; Scartabellati, 2006 idr.), čemur je gotovo botrovala večja dostopnost ohranjenega gradiva.²

V prispevku se želimo posvetiti prav primorskemu prostoru, in sicer v obdobju ,dolgega 19. stoletja'.³ Če opazujemo socialno oskrbo na območju Istre (in tudi Trsta kot sedeža deželnega namestništva za Avstrijsko primorje) v času avstrijske nadvlade – torej skorajda celo 19. stoletje, do začetka prve svetovne vojne – lahko zaznamo predvsem razpršenost socialnih ukrepov, po drugi strani pa vztrajanje mehanizmov, ki so tu obstajali že dolgo pred tem, pod drugimi političnimi sistemi.⁴ To je čas, ko je specializacija socialnih (in zdravstvenih) ustanov potekala še zelo počasi, ker so bile podpirne institucije še v veliki meri multifunkcijske, saj so na nek način nadaljevale delo novoveških špitalov – ti so še vedno bili, vsaj deloma, nosilci javne oskrbe (Scheutz, 2005).⁵

NAČINI OSKRBE IN TIPI PODPORE

Tipizacija podpore in oskrbe v grobem ločuje med neinstitucionalno oskrbo (ki vključuje t. i. ,zunanjo dobrodelnost', predvsem stalno ali občasno prejemanje podpor v denarju⁶ ali dobrinah – živilih, obrokih, oblačilih ipd.) in institucionalno oskrbo (nastanitev v socialnih ustanovah).⁷ O stalnih podporah je podatkov malo, zlasti tam, kjer ni bilo ubožnih inštitutov, ki so sicer take podatke denimo redno beležili. Slednji so bili rezultat jožefinskih reform in so nastali kot sistem razdeljevanja socialne pomoči, a to ni veljalo za Istro, ki je v 18. stoletju še pripadala Beneški republiki, je pa Ubožni inštitut seveda deloval v Trstu.⁸

Drugi tip pomoči je bila institucionalna oskrba, ki je bila predvsem v obliki ubožnic oziroma oskrbovalnih hiš namenjena zlasti onemoglim, ostarelim in bolnim,⁹ saj je bila pogosto povezana tudi z bolnišnično oskrbo. Dobrodelne ustanove tega tipa so se v obravnavanem prostoru financirale v glavnem od najemnin, prodaje pridelkov (ter zakonskih dohodkov, npr. od določenih glob, v Trstu npr. tudi davka na vino (prim. Di Fant

1 O socialnih sistemih v času med obema vojnoma na območju istrskega prostora v okviru Italije prim. Lee Downs (2018); Vinci (2012); Bratož (2021); za slovenske dežele v okviru prve Jugoslavije pa npr. Dobaja (2018).

2 O bogatem gradivu tržaških socialnih ustanov prim. Fabi (1980).

3 Članek je nastal v okviru ARRS raziskovalnih projektov 'Jadranske socialne države. Socialne politike v transnacionalni obmejni pokrajini od sredine 19. do 21. stoletja' (J6–1800) in 'Kulturno-zgodovinski vidiki staranja' (J6–2572).

4 Gre za območje, ki je vse do konca 18. stoletja spadalo pod Beneško republiko in se je nahajalo v neposredni bližini Avstrijskega cesarstva, pod katerega je sodil Trst.

5 Npr. koprski špital je v novem veku deloval tudi kot ubožnica in sirotišnica oz. najdenišnica ter zavetišče za neporočena dekleta, delno pa tudi kot bolnišnica; sprva so tovrstne ustanove v Istri delovale v okviru laičnih bratovščin (o tem prim. Bonin, 2018; Bonin, 2009).

6 Običajno je bil to, zaradi finančne teže, najmanj prisoten socialni ukrep. Tudi v Trstu zgodovinarji (prim. Fabi, 1984, 38) ugotavljajo, da je zaznati izrazito težnjo po zmanjševanju denarnih podpor ter njihovo nadomeščanje z manj dragimi oblikami pomoči.

7 Kot poudarja Woolf (1988, 37), pa ni mogoče govoriti o dveh povsem ločenih segmentih pomoči, saj sta bila pogosto bolj kot ne komplementarna.

8 O njem prim. zlasti v Di Fant (2011 in 2012) ter v priložnostno izdanih publikacijah, kjer se poroča o njegovem delovanju, npr. Rossetti & Formiggini (1903) ter Cenni (1859).

9 Med drugim so bile ubožnice v Kopru, Piranu, Motovunu, Lovranu, Balah, Umagu, ... (Handbuch, 1855; prim. Madonizza, 1857). Po statistiki za leto 1885 je bilo v Istri 20, na Kranjskem pa 225 ubožnih ustanov, kar je sicer za posamezne dežele pomenilo 1 ustanovo na 14.186 (Istra) oziroma na 2.129 prebivalcev (Kranjska), v Trstu pa naj bi edina ubožna ustanova statistično pokrivala kar 141.709 prebivalcev. Hkrati se je po podatkih o 1 podprtem revežu na število prebivalcev Trst uvrščal v sam vrh (37), Kranjska v povprečje med vsemi deželami (80), Istra pa med tiste z manj podprtimi reveži (1 na 278 prebivalcev) (Österreichische Statistik, 1888, XLVIII).

Slika 1: Primer potrdila o revščini, izdanega na koprski občini (PAK, SI-PAK-KP-7, t. e. 208, št. 1070).

(2011, 80)), volil in dobrodelnih donacij.¹⁰ Seveda je imela vsaka občina v svojem proračunu predvideno postavko z nazivom ‚dobrodelnost‘, a potrebno je poudariti, da je bila tu pravzaprav mišljena zdravstvena oskrba,¹¹ saj so v to kategorijo sodile bolnišnice in zdravstvene ustanove, namenjene duševnim bolnikom, porodnicam, najdenčkom, gluhonemim ipd., lokalne skupnosti pa so morale poleg tega poskrbeti za revne nasploh, torej so morale pokriti tudi vse preostale segmente socialne pomoči (prim. Scheutz, 2005, 68).

V predmarčni dobi je bila socialna oskrba v splošnem nekakšna simbioza med ubožnimi inštituti (kjer so ti obstajali), zasebno dobrodelnostjo in cerkvenimi ustanovami, po letu 1848 pa se že začelja premeščanje administrativne avtonomije na tem področju na lokalno (občinsko) raven (Scheutz, 2005, 66). Sprva je bil – tudi v Istri – še deželni fond tisti, ki je kril institucionalno oskrbo.¹² Dežela naj bi, tako so marca 1863 razpravljali v istrskem deželnem zboru, imela veliko stroškov s kritjem bolnišnične oskrbe revnih prebivalcev Istre, kar so na eni strani pripisali svobodi slednjih, da se prosto gibljejo po deželi, na drugi pa dolžnostim javnih bolnišnic,¹³ da v oskrbo sprejmejo vsakogar, ne glede na pertinenco, ter lahkotnosti, s katero naj bi se izdajala potrdila o revščini (Atti, 1863, 377).

Ob koncu istega leta se je odgovornost za (institucionalno in drugo) socialno oskrbo, kakor so upali tudi v deželnem zboru, prenesla na posamezne občine, kar je pomenilo, da so te skrbele tudi za dotok in razporejanje sredstev, to pa je pogosto zahtevalo veliko iznajdljivosti. Šlo je za zakonske spremembe, ki so zadevale določitev domicilnosti (Scheutz, 2005, 67; Anžič, 2002, 210; Grošelj, 2018, 210; Dobaja, 2009, 50), torej so bile občine pristojne za revne z domicilno pravico, oziroma so lahko za tuje reveže zahtevale povrnitev stroškov od njihovih domovinskih občin.

Zakon o urejanju domovinskih razmerij iz leta 1863 je namreč določal, da v kolikor ubožna oskrba presega pristojnosti in sredstva (dobrodelnih) ustanov, je dolžnost skupnosti, da podpre tiste ubožne, ki so v občini pristojni (Reichs-Gesetz-Blatt, 1863, § 22). To sicer ni bila radikalna novost, saj so tovrstne pravice v praksi obstajale že od 16. stoletja¹⁴ (Kirchner Reill et al., 2022; prim. Steidl, 2020, 36–37); sprva je ta pravica terjala odgovornost za socialno oskrbo od rojstnega mesta, obenem pa je obstajal institut odgona.¹⁵ Do sredine 19. stoletja se je to spremenilo tako, da ‚domicilnost‘ ni bila več vezana na rojstno mesto, temveč je bila določena bodisi po očetu, oziroma po neporočeni materi, poročene ženske so jo prevzele po možeh, sirote pa po kraju, kjer so bile zapuščene itd. (prim. Kirchner Reill et al., 2022), kar je zapletlo določanje pristojnih občin ter otežilo socialno oskrbo priseljencem,¹⁶ zlasti delavcem, ki so se začasno nastanili v ekonomsko privlačnejših mestih.

Vendar pa je svobodno razpolaganje občin s sredstvi za dobrodelne namene pomenilo tudi različne kriterije za določanje, komu ta pomoč pripada, kakor ugotavljajo tudi nekatere evropske študije (prim. Zimmermann, 2011, 12). Vse bolj se začnejo ugotavljati individualne okoliščine prosilcev, ki postanejo merilo za razdeljevanje podpor (te teme denimo pogosto postanejo točke dnevnega reda na sejah občinskih svetov), obenem pa občinske uprave odločajo o dodelitvi domicilnih pravic (Stariha, 2007, 41; prim. Globočnik, 1880, 70). Presojanje o upravičenosti do socialne pomoči in določanje vrste in načina oskrbe (kar je vključevalo tudi izbiro ustrezne institucije) je bilo v teh primerih naloga vodstvenih struktur, ki so izhajale iz meščanskih elit.¹⁷ Dodati je potrebno, da za Istro ni bilo posebne ubožnega zakona¹⁸

10 Za podrobnejše podatke o tovrstnem financiranju na primeru koprške ubožnice (ki je bila priključena mestni bolnišnici) prim. zlasti Bonin (2012, 455ff).

11 Ta je bila v času razvoja javnozdravstvenega sistema namenjena večinoma revnim, ki na svojem domu niso imeli ustreznih pogojev za zdravljenje, ravno tako pa ne sredstev za plačilo zdravnika; za osebe, ki niso formalno izkazovale revščine, je bila oskrba v bolnišnicah plačljiva, ravno tako tudi obisk zdravnika na domu, ki je bil sicer tudi večinoma v praksi.

12 Z dekretom namestništva 1. marca 1855 je bilo že določeno, da bolnišnici stroške povrne tista dežela, ki ji pripada oskrbovanec (Atti, 1863, 377).

13 Od leta 1856 naj bi tiste ustanove, ki so imele status javne bolnišnice (ni pa to veljalo za občinske bolnišnice) za povračilo stroškov lahko zaprosile pristojno deželo (Atti, 1863, 377).

14 Domicilna pravica naj bi bila najprej formalizirana s cesarskim odlokom 1754 in dekretom dvorne pisarne 1789, ki sta predpisovala, da se domicil pridobi bodisi s posestvom hiše, pridobitvijo meščanske ali obrtne pravice ali z neprekinjenim 10-letnim bivanjem. Naslednje s tem povezano določilo je bil konskripcijski patent iz leta 1804, ki je kot ‚domače‘ štel vse v kraju rojene osebe, sledil pa je provizorični občinski zakon leta 1849 (razlikovanje med občani in tujci). Zadnja faza je zajela občinski (1859) ter domovinski zakon (1863), ki je uredil domovinske pravice (Stariha, 2007, 40–41). Potrebno pa je dodati še novelo 1896 (ki stopi v veljavo leta 1901), s čimer se je v avstrijskem delu monarhije nekoliko olajšala pridobitev te pravice, saj se je obudil – z domovinskim zakonom ukinjen – pogoj 10-letnega neprekinjenega bivanja v občini (prim. Steidl, 2020; Kirchner Reill et al., 2022).

15 Odgon kot ukrep je bil v rabi vsaj od prve polovice 18. stoletja, natančneje zakonsko urejen pa je postal leta 1871 (prim. Grošelj, 2018, 40–41; Čeč, 2010). Z določili o domicilnosti je prišel še posebej do izraza, saj je bil predstavljen kot način ščitenja občin pred tujimi berači, potepuhi, storilci kaznivih dejanj, katerih bivanje je bilo – ko so postali breme občin – smatrano kot nezakonito (ibid.).

16 Predvsem je z večanjem mobilnosti narasla potreba po evidentiranju krajevne pripadnosti in dejanske prisotnosti posameznikov, kar je omogočilo vračanje oseb, ki so potrebovale oskrbo, v njihove domovinske kraje, oziroma izterjevanje povračil za stroške nudene oskrbe (Kalc, 2016, 117).

17 Pomemben podatek je denimo, da so donatorji, ki so za Ubožni inštitut v Trstu letno prispevali vsaj 50 gld., imeli volilno pravico in so lahko postali člani njegove direkcije – ta je bila nadrejena ubožnim očetom, ki so na terenu ugotavljali upravičenost do podpor (Di Fant, 2011, 82).

18 Ti so se oblikovali po ukinitvi ubožnih inštitutov (Scheutz, 2005, 68), do katere je prišlo leta 1883 (Dobaja, 2009, 52).

(kakrašnega je denimo leta 1883 dobila Kranjska; prim. Anžič, 2002, 40ff), ampak so se upoštevala določila domovinskega in občinskega zakona (Pančur, 2012, 145). So pa bili tu kljub temu na ravni občin oblikovani ubožni fondii, ki so bili med drugim namenjeni vzdrževanju dobrodelnih ustanov ter socialni oskrbi.

SOCIALNA POMOČ V KRIZNIH ČASIH

Potrebe po socialni pomoči so se dodatno povečale v kriznih časih, denimo ob ekonomskih krizah, epidemijah ali naravnih nesrečah. Tako se je Istra leta 1855 po hudi epidemiji kolere soočila še z izredno draginjo,¹⁹ ob tem pa so se porajala vprašanja, ali bo veliko pomanjkanje pravočasno vodilo do iskanja pomoči in kdo bi jo bil sploh pripravljen ponuditi (PAK, SI-PAK-KP-7, t. e. 42, št. 1386).

Tudi v takih primerih, zlasti v desetletjih zatem, so bile izredne podpore breme občin, a v kriznih razmerah je mogoče deloma zaznati tudi pomoč na deželni (redkeje in v manjši meri tudi državni) ravni. Razdeljevanje sredstev s strani dežele sicer ni potekalo sistematično oziroma po vnaprej določenem ključu, temveč se je oblikovalo glede na prošnje posameznih občin oziroma okrajev²⁰ (Atti, 1863, 310). Sredstva se je zbiralo preko osebne dobrodelnosti, včasih je bila prisotna tudi pomoč vojske, ponekod pa je razvidno, da je občina v časih krize dajala posameznikom tudi posojila za izredne stroške, za katera je potem pričakovala povračilo (Bratož, 2017, 181). V Trstu z močno gospodarsko elito se je, zlasti od sredine stoletja dalje, oblikovala kopica različnih zasebnih meščanskih fundacij, ki so svoja sredstva letno namenjale tudi določenemu številu revnih posameznikov ali družin, vdov z otroci, v manjši meri pa tudi ostarelim brez vira prihodka in delavcem, ki so postali dela nezmožni (letno 4 nezmožnim ter 2 ostarelima nad 70 let).²¹ Na prehodu v 20. stoletje naj bi sicer figure filantropov (kakrašen je bil denimo Pasquale Revoltella ali pa Cecilia de Rittmeyer idr.) postajale vedno redkejšje – ‚zasebna dobrodelnost‘ je doživljala zaton, posameznike pa so začela nadomeščati združenja, društva, pogosto politično motivirana, ki so dobrodel-

nost uporabljala za doseganja soglasij in podpore (Di Fant, 2012, 19, 30).

V kriznih letih se je pravzaprav še jasneje pokazala ranljivost sistema, ki je bremenil občine, katerih zmogljivosti pa niso bile enakovredne. Jasno je, da si številne občine niso zmogle vselej pomagati same, posebej, ko je prišlo do povečanja potreb po socialni pomoči. Domovinski zakon (1863) je občinam naložil veliko finančno breme, kar so še posebej občutile manjše med njimi (Fejtová & Hlavačka, 2017, 17).²² Ta je sicer določal tudi, da lahko deželna oblast sprejme finančne ukrepe, s katerimi občinam olajša njihovo obveznost, da poskrbijo za revne, ki jim je bila naložena z zakonom (Reichs-Gesetz-Blatt, 1863, § 22), vendar so bili tovrstni ukrepi pogosto dokaj medli. Dežela, ki se je hotela izogniti povečevanju izdatkov v času izrednih razmer, ker je imela veliko stroškov že s kritjem bolnišnične oskrbe revežem,²³ je denimo spodbujala tudi medobčinsko solidarnost. Tovrstno pomoč sosednjih lokalnih skupnosti, ki bi jih neka kriza v bližini lahko tudi neposredno ogrožala, je mogoče zaznati še pogosteje kot deželno.

Zlasti tržaška občina je za Istro, ki je veljala za posebej revno deželo²⁴ pogosto, čeprav le priložnostno, namenjala sredstva. Vsaj v letih 1854, 1859 in 1863 je šlo za Istro iz občinske blagajne v Trstu po 1.000 gld. Leta 1861 pa je bil 30-odstotni delež postavke izredni stroški (‚spese varie straordinarie‘), za katere je bilo v proračunu predvidenih 10.000 goldinarjev (in ki so vključevali zelo različne reči, od pogozdovanja do nakupa artefaktov za mestni muzej), namenjen tudi dodatnim potrebam za namene dobrodelnosti, zlasti za tržaški teritorij in Istro (Verbali, 1861, 143).

Ključno pri tem je, od kod so se sredstva za tovrstno dobrodelnost črpala; videti je, da je velik del slonel na prostovoljnih donacijah. Potrebno je izpostaviti, da je bila dobrodelnost pomemben sestavni del meščanske etike (o tem npr. Čeč, 2012, 49–50; Čeč, 2020, 323), zato so se lahko oblastne strukture zanašale nanjo kot na vir dodatnih sredstev. Motivirana je bila s čustvenimi in verskimi vzgibi, stanovsko solidarnostjo,

19 Nekatera živila, denimo meso, maslo in sladkor, naj bi se celo stoođtostno podražila.

20 Tako je bilo na primer leta 1863 22 % razdeljenih sredstev namenjenih okraju Poreč, okrog 10 % Motovunu in Pazinu, Kopru pa nekaj več kot 13 % (Atti, 1863, 310).

21 Npr. fundacija L. Riessa, ustanovljena v letu 1873, ter tudi fundacije barona P. Revoltelle, M. Radicha in druge (L'amministrazione, 1903, 306ff). Tu pa niso všteta delavska podporna društva, ki so nastajala že od prve polovice stoletja, na primer Bratovščina klobučarjev, Društvo za vzajemno pomoč trgovcev, Društvo za vzajemno pomoč sodarjev idr. (Bratož, 2018, 122).

22 To posredno kažejo prilivi v tržaški občinski proračun (dolgovale so ga druge občine, pristojne za tiste ‚tujce‘, ki so medicinsko oskrbo iskali v Trstu), ki so bili že leta 1865 nesorazmerno večji (53.472 gld.) od povračil, namenjenih za zdravljenje tržaških meščanov na območjih drugih občin (1.995 gld.) (Verbali, 1867, seduta 4 aprile 1867).

23 Primer Istre priča o tem, kako je bil s temi stroški (domnevno tudi zaradi zlorab) obremenjen deželni proračun (tu je dežela prevzela 4/5 stroškov institucionalne oskrbe). Stroški dežele za bolnišnično oskrbo so sicer v obdobju 1861–69 letno znašali okrog 15.000 gld., leta 1875 približno 25.000, desetletje kasneje pa že 35.000 gld. (Apollonio, 1896, 19–20).

24 »... quella povera provincia che nei frequenti flagelli da cui fu tormentata, trovò sempre nella filantropica e generosa Trieste un lenimento alle sue piaghe« (Verbali, 1863, 35). Razpravljanj o revščini v Istri je bilo veliko, pogosto takih, ki so vzroke zanjo iskala v ekonomiji. Rešitve, ki naj bi ta problem poskušale odpraviti, je z besedami »delo, kruh in oprostitev plačila davka«, denimo povzel dokument iz leta 1855 (PAK, SI-PAK-KP-7, t. e. 42, št. 1386).

gospodarsko-kariernimi motivi, zlasti z označevanjem statusa in utrjevanjem ugleda ipd. (Čeč, 2020, 320; Čeč, 2012). Nenazadnje je bila lahko povezana tudi s strahom pred revščino, ki je botroval 'čiščenju mestnega prostora' (prim. Čeč, 2016; Fabi, 1984, 27). V Trstu naj bi tako mnogi dobrodelneži znatno povečali svoj letni prispevek Ubožnemu inštitutu, le da bi se – z izgradnjo nove ubožnice – čim prej znebili pouličnih beračev (Rossetti & Formiggini, 1903, 68).²⁵ Donacije zasebnikov so se večinoma zbirale preko javnih pozivov; na primer leta 1863 (šlo je za izredne okoliščine, močno sušo in slab pridelek, kar je povečalo število pomoči potrebnih) je bil tak poziv za donacije za potrebe Istre in tržaškega teritorija podan prebivalcem Trsta. Čeprav je bila s strani državne zakladnice dodeljena subvencija v višini 20.000 gld., to ni zadostovalo in je tržaško namestništvo računalo tudi na donacije zasebnikov (Atti, 1863, 399). Podobno se je dogajalo ob pogostih epidemijah (zlasti kolere), ki so vplivale tudi na preskrbo družin, saj so številne ostale brez (dela zmožnih) nosilcev prihodka: »[...] nella maggior parte delle epidemie, comuni intere vengono colpite, pochi sono i risparmiati dal male e specialmente fra la classe povera ed agricola; e quindi molte braccia vengono tolte al lavoro ed all'industria; restano abbandonate le campagne, molte famiglie anche non povere sbilanciate nella loro economia domestica, per la impossibilità di procacciarsi col lavoro e coll'industria il loro sostentamento, o per la necessità d'altronde di provvedere con straordinarie spese alla propria esistenza e conservazione«, je bilo zapisano v aktih istrskega deželnega zbora (Atti, 1864, 253). Prav tovrstne krize pa so pogosto delovale kot dodaten spodbujevalec dobrodelnosti;²⁶ zasebni donatorji so denimo dobrodelnim ustanovam prispevali ob smrti sorodnikov, ali pa so sodelovali pri organizaciji dobrodelnih dogodkov, denimo plesov, predstav ali tombol (Rossetti & Formiggini, 1903).

Izbruh kolere v Izoli je bil denimo leta 1886 tudi motiv za izprositev dela sredstev iz deželne blagajne za trenutne potrebe za tiste dele oskrbe, ki jih običajno dežela ni krila. V dopisu, ki so ga namenili deželnim oblastem, so občinski predstavniki potožili, da je morala občina na pomoč priskočiti številnim prizadetim, v pomanjkanju živečim družinam. Ker bi morala vsota zadostovati tako za bolničarje, straže in drugo osebje, kot tudi za kopico nepredvidljivih izdatkov, je občina s

to utemeljitvijo zaprosila za 2.000 gld. Naposled jim je bilo iz deželnega fonda namenjenih le 700 gld., druge deleže finančne pomoči, ki so se stekli v občinsko blagajno, pa so prispevali vlada (100 gld.), ter zasebniki, zlasti nekateri politični akterji iz regije (te donacije so predstavljale slabo četrtno dodatnih prihodkov).²⁷

Kakor sicer ni bila redkost niti drugod po Evropi, so tudi v tem prostoru ob povečanju potreb po sredstvih za namene dobrodelnosti v okviru občin ustanavljali posebne komisije (npr. komisija za dobrodelnost, za »javno pomoč«, ...). V Istri je videti, da so bili to večinoma začasni *ad hoc* organi, ki se formirajo zlasti v kriznih razmerah (posebno ob epidemijah) in delujejo kot posredniki; njihova naloga je bila običajno zbirati zasebne donacije ter revežem priskrbeti bolničarje, zdravila, perilo in hrano, občasno tudi skromnejše podpore v denarju. Praviloma so jim načelovali predstavniki lokalne oblasti, cerkve ter medicinske stroke. Tudi tam, kjer ubožnih inštitutov ni bilo, so tovrstne komisije pod okriljem mestnih oblasti in s pomočjo načelnikov mestnih četrti (ti so namreč – po analogiji z ubožnimi očetmi – najbolje poznali prebivalce posameznega mestnega predela) vodile sezname revnih. Na podeželju so nalogo posrednikov za dodeljevanje podpor opravljali duhovniki (prim. Verballi, 1863, 96). Videti pa je, da administrativna mreža za socialno oskrbo ni bila poenotena, saj so v istrskem deželnem zboru leta 1865 posebej predlagali ustanovitev odborov za dobrodelnost za vse tiste občine (ali župnije), kjer je bil ubožni fond prepuščen prostim rokam občinske uprave in posebnih dobrodelnih struktur ni bilo (Atti, 1865, 226). Morda je to dodalo spodbudo tudi za ustanovitev društva za pomoč revnim v Kopru leta 1866, ki je preko predstavnikov mestnih četrti vodilo sezname revnih ter skrbelo za razdeljevanje živil, oblačil in posteljnine (PAK, SI-PAK-KP 7, t. e. 79, a. e. 215).

Pomen tovrstnega posredništva, ki so ga igrale take komisije, ni bilo le uspešno zaznavanje revščine v posamezni skupnosti, temveč tudi zagotavljanje diskretnosti, saj je bila samopercepcija obubožanega človeka, ki se je v taki vlogi znašel zaradi neke trenutne krize,²⁸ lahko tesno povezana z občutkom sramu. Tako naj bi odbor za 'skrivno usmiljenje' pri tržaški izredni komisiji za dobrodelnost v letu 1855 ob večji epidemiji kolere poskrbel, da je skrivnost o pomanjkanju posameznih družin ostala na varnem in so se te lahko »izvlekle iz pomanjkanja, ne da bi pri tem spravile v nevarnost svoje samoljubje« (Bratož, 2017, 115).

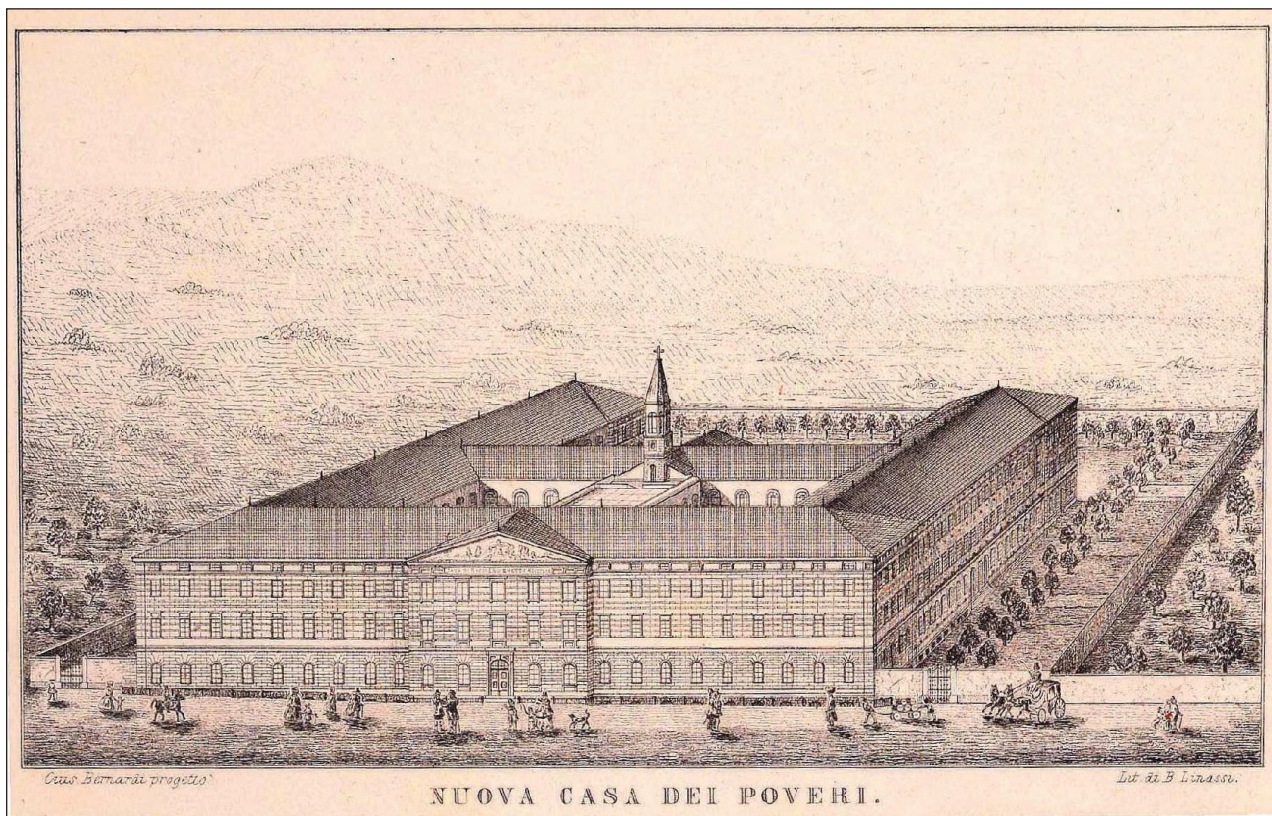
25 Drugače povedano, obstoj pomoči revnim je bil za elite koristen v ekonomskem, družbenem, političnem, zdravstvenem in moralnem smislu (Leeuwen, 1994, 611).

26 O teh vidikih dobrodelnosti, ki je bila spodbujena tako s kolektivnim strahom (npr. pred socialnimi posledicami kriz) kot s pragmatičnimi cilji, kakršen je bil verjetje v možnost izogiba bolezni (Čeč, 2020, 314).

27 Istega leta so v Kopru, a še pred izbruhom epidemije kolere, razdelili skupaj nekaj več kot 88 goldinarjev izredne denarne podpore, ki so jo prejela 203 gospodinjstva (Bratož, 2017, 187–188), saj se je število pomoči potrebnih zaradi slabe letine povečalo. Običajnejše je bilo sicer razdeljevanje pomoči v naravi, sploh na podeželju. V »letu usodnega pomanjkanja« (1854) so denimo na istrskem in tržaškem podeželju razdeljevali koruzo in (belo) moko (PAK, SI-PAK-KP-7, t. e. 40, akti (1855), št. 343).

28 Da so v času bolezni lahko v revščino zapadle tudi dobro stoječe družine, potrjujejo tudi drugi avtorji (Čeč, 2020, 320), saj je bil njihov akumuliran kapital premajhen za soočanje z večjimi krizami.

Slika 2: Nova tržaška ubožnica, kakršna je zrasla v drugi polovici 19. stoletja (Cenni, 1859).

O DELU, KI PREPREČUJE REVŠČINO

Leta 1864 je tržaška občina vzpostavila posebno komisijo („Commissione sul pauperismo“), sestavljeno iz dveh občinskih svetnikov ter štirih predstavnikov dobrodelne direkcije, katere naloga je bila preučiti in predstaviti predloge za izboljšanje stanja na področju socialnega vprašanja. V poročilu (o njem prim. Fabi, 1984, 145–146; Rossetti & Formiggini, 1903, 87; Finzi, 2001, 416ff; Scartabellati, 2006, 40ff), ki ga je komisija po zaključku svoje naloge predstavila, se je izpostavila tudi problematika pomanjkanja dela. Ob tem je mogoče pritrditi ugotovitvam, da so bili prav starost, bolezen in brezposelnost tisti ključni socialni problemi oziroma spodbujevalci revščine tudi v istrskem prostoru (prim. tudi Scheutz, 2005, 59). Tu pa ni mogoče mimo pomembnega diskurza, povezanega z upravičenostjo do socialne pomoči oziroma razprav o „pravi“ in „nepravi“ revščini. Zahteva po delitvi revnih na dve skupini (zaposljive berače na eni ter revne, ki se niso mogli preživljati npr. zaradi starosti ali zdravstvenega stanja, na drugi strani) je obstajala v posvetnih oblasteh skozi celoten novi vek,

razsvetljenstvo pa je nato, kakor ugotavljajo nekatere razprave, le pospešilo institucionalizacijo v reševanju tega problema v urbanem prostoru, npr. z uvedbo delovnih hiš in prisilnih delavnic (Fejtová & Hlavačka, 2017, 10). Zato je razsvetljenska miselnost, ki je vztrajala v meščanski etiki še zagotovo vse 19. stoletje, ključna tudi pri teh vprašanjih. Zlasti imamo tu v mislih ekonomsko upravičeno (merkantilistično) moraliziranje, po katerem je človek s svojim delom koristen za državo in njeno blaginjo. Diametralno nasprotje delu kot vrednoti je bila lenoba, brezdelje, s katerim pa so pogosto povezovali dela zmožne revne. Po tej logiki so bili zares usmiljenja vredni (in do pomoči upravičeni) zgolj tisti revni, ki iz objektivnih razlogov niso mogli delati (torej ostareli, bolni, invalidni ipd.), kratka delovno – povsem ali delno – nezmožni.²⁹ Na preostale revne so večinoma, že od 18. stoletja, gledali kot na neizkoriščen potencial delovne sile. Pomembna distinkcija je bila sicer tudi med *trajno* in *začasno* delovno nezmožnostjo; če se je slednjo skušalo čim prej sanirati (tudi v okviru obstoječih zdravstveno–socialnih ustanov), je prva običajno že implicirala dodeljevanje določene vrste socialne oskrbe.

²⁹ Takole so bili ‘pravi reveži’ definirani v pravilniku Ubožnega inštituta v Trstu iz leta 1818: »I realmente poveri si distinguono in quelli, che per disgrazia, difetti corporali o vecchiaia si sono resi affatto inabili a procacciarsi col lavoro il loro sostentamento, ed in quelli che per simili circostanze sono divenuti soltanto in parte inabili al lavoro, che non possono procacciarsi il loro intiero sostentamento da se stessi, ma bensì almeno una parte del medesimo« (Kandler, 1861, 11).

Delo kot vrednota in zagotovilo osebne sreče ter družbenega blagostanja je bilo trdno zasidrano tudi v meščanske kulturne kode 19. stoletja, pri čemer naj bi bila naloga družbe pridobiti čim več delovno zmožnih (koristnih) družbenih členov.³⁰ O tem je denimo leta 1845 pisal Carlo Combi – tedaj vodja uradniškega osebja Ubožnega inštituta v Trstu, ki je v svojem razmišljanju povzel miselnost tržaške trgovske elite in splošno prisoten diskurz o pavperizaciji (urbane) družbe – ter idejo, da je »izobraziti in moralizirati« ključna naloga filantropije in dobrodelnosti, ter da mora obstajati tudi javna (ne le zasebna) dobrodelnost, ki ne prispeva le k začasnemu reševanju težav, temveč tudi k dolgoročnejši odpravi vzrokov revščine za javno dobro.³¹

Vendar pa naj tudi javna dobrodelnost v smislu prevzgoje revnih ne bi bila izvedljiva za vse; odrasli (med njimi zlasti starostniki) so bili po Combijeve besedah »za družbo že izgubljene rastline«, ki jim je bodisi starost odvzela za delo potrebne moči, bodisi so bili iz moralnih, fizičnih ali drugih razlogov (kompetence) prikrajšani za zaposlitev. Tudi ob odprtju nove tržaške ubožnice leta 1862 so iz inavguracijskih nagovorov odmevala sporočila o tem, da dobrodelne institucije ponujajo dve stvari – zatočišče in delo, ter da je to največ, kar lahko revež zahteva od družbe (Rossetti & Formigini, 1903, 68). Tedanje doktrine so namreč promovirale verjetje v to, da se z zagotavljanjem dela izvaja resnično in bronamerno usmiljenje³² ter da tako vsakdo, glede na lastne zmožnosti, določene s spolom, starostjo ter fizičnimi močmi, prispeva k skupnemu dobremu. Iz tega naj bi bili tako izvzeti le dela nezmožni (Rossetti & Formigini, 1903, 66).

Za namene socialnega discipliniranja oziroma tovrstne prevzgoje – brezdelje je bilo namreč dojetjo tudi kot eden ključnih pogojev za vznik kriminala – so se v evropskem prostoru ustanovljale prisilne delavnice in delovne hiše (o teh prim. Scheutz, 2005, 62), ki pa so bile za istrski prostor manj značilne (kar sicer ne velja za Trst³³), obstajale pa so razne obrtne šole, namenjene vzgoji in usposabljanju mladih iz nižjih slojev (v Kopru npr. Grisonijev inštitut; o njem prim. Bonin, 2012). Cilj teh je bil vzgojiti mlade, da

bodo postali »koristni ne le zase, ampak tudi za širšo skupnost in družbo,« zato je Combi tudi predlagal nekaj, do česar v njegovem času še ni prišlo – diferenciacijo takih ustanov oziroma ločitev na ustanove, namenjene oskrbi odraslih ter na tiste za zaščito in vzgojo otrok/mladih. Kljub temu so tudi »običajne« ubožnice do določene mere doktrino o delu in njegovih koristih infiltrirale v svoje delovanje; v teh ustanovah se je namreč v zameno za bivanje običajno pričakovalo tudi brezplačno delo, v kolikor ga je bil posameznik zmožen opravljati.³⁴

Omeniti je treba tudi *začasno* delovno nezmožnost zaposlenih delavcev; tem so lahko stisko deloma blažila nadomestila v okviru delavskih podpornih društev, zavarovalnic ipd., seveda če so zanje plačevali prispevke. Avstrija je leta 1887 vpeljala nezgodno, leto kasneje pa tudi zdravstveno zavarovanje, a že v desetletjih pred tem so obstajale organizirane oblike samopomoči, namenjene delavcem. V koprskem društvu za vzajemno pomoč (ki je bilo – sicer sprva le za moške delavce – ustanovljeno leta 1869,³⁵ v letu 1882 pa je bilo v Istri že 14 takih društev) je včlanjenim delavcem ob začasnih delovnih nezmožnostih (zaradi bolezni ali poškodbe) pripadala podpora. Ta je bila zmanjšana za tretjino, v kolikor je bolezen trajala 4 mesece oziroma za polovico, če je trajala več. V okviru takih društev je sicer potekala tudi pomoč pri iskanju zaposlitve za brezposelne člane (Bratož, 2018).

Tisti, ki dela *trajno* niso bili zmožni opravljati, pa so bili upravičeni do enega ali drugega načina socialne podpore (čeprav praviloma nezadostne); razen institucionalne oskrbe v ubožnici so lahko bili prejemniki pomoči v hrani ali dobrinah. Zlasti pogosto je bilo (npr. v večjih mestih, kot je bil Trst) razdeljevanje brezplačnih obrokov (juhe) pod okriljem Ubožnega inštituta – potreba po teh naj bi od leta 1837 do 1845 (zaradi ekonomsko motiviranega priseljevanja delavstva) narasla z 800 na 2.000 in več razdeljenih obrokov (Fabi, 1984, 41).³⁶ To razdeljevanje brezplačnih obrokov naj bi sicer predstavljalo širšo obliko dobrodelnosti, ne ozko vezane na domicilno pravico, vendar praviloma začasne (Di Fant, 2012, 22 in 30).

30 O ideologiji, povezani z delom več v Studen (2012); Stariha (2007), v kontekstu potepušstva pa tudi npr. Wadauer (2011).

31 Ubožni inštitut je bil nasploh ključni regulator zasebne dobrodelnosti oziroma se je predstavljal kot edini veljavni posrednik za zasebno dobrodelnost, ki bi lahko bila zlorabljena s strani lažnih revežev, če se ne bi kanalizirala preko institucije, ampak posameznikov (Di Fant, 2012, 23). V tem kontekstu je lažje razumeti skrb, da bi afera, ki jo je v Trstu s svojim okoriščanjem z javnimi sredstvi povzročil Combi (Fabi, 1984) nevarno ogrozila kredibilnost podpornih institucij v rokah meščanske elite, ki jo je skrbela lastna javna (moralna) podoba.

32 »... col dare lavoro si opera la veritiera e benefica carità«

33 V Trstu je dodelitev institucije za oskrbo prosilcev narekovalo načelo delovne sposobnosti; tisti, ki so še lahko postorili kakšno delo (tudi manjše, denimo tesarsko, krojaško, čevljarsko ali drugo delo) – četudi si denimo zaradi visoke starosti niso mogli zagotoviti preživetja – so bili dodeljeni oskrbovalni hiši Ubožnega inštituta, popolni invalidi pa civilni bolnišnici (Di Fant, 2011, 88).

34 Gl. denimo pravilnik izolske ubožnice Besenghi (PAK, SI-PAK-KP-250, t. e. 1, m. 3).

35 Takrat je nastalo tudi tržaško društvo (*Società Operaia Triestina*), ki je združevalo vse delavce, saj so pred tem obstajala le posamična društva za vzajemno pomoč, namenjena točno določenim poklicnim skupinam (Scartabellati, 2006, 52).

36 Tudi kasneje (1862) se poroča o 1.200 do 2.000 dnevno skuhanih brezplačnih obrokih za vse pomoči potrebne izven oskrbe institucij, katerih število se je spreminjalo glede na potrebe in sezono (Rossetti & Formigini, 1903, 67).

Deloma so bile verjetno utemeljene tudi sočasne pritožbe glede tega, da je socialna oskrba zgoščena pretežno v urbanih prostorih oziroma premalo pride nasproti potrebam, ki se izkazujejo v ruralnem okolju. V Trstu je bilo denimo razdeljevanje obrokov (mineštre) namenjeno tudi prebivalcem sosesk in vasi (okolice),³⁷ vendar je bilo ponje treba priti v mesto, kar pa je lahko predstavljalo težavo za ostarele, ki so živeli zunaj njega. Ti poleg tega tudi niso mogli sodelovati pri še enem ‚socialnem ukrepu‘, in sicer koriščenju plačljivih javnih del (popravilu cest³⁸), za katera je občina leta 1863 namenila več sredstev,³⁹ ki so bila nato izplačana udeležnim delavcem. Ravno brezposelnost, tudi začasna, je bila pereč problem, ki je povečeval kvoto pomoči potrebnih (Verbali, 1863, 35). Večkrat se je opozarjalo, da je revščina na podeželju sezonska⁴⁰; »durante l'estate tutti lavorano o la campagna, od in un modo o nell'altro, e nell'inverno sono quasi tutti poveri« (Verbali, 1864, 215). To so občasno skušali reševati z ukrepi, kot je bilo omogočanje javnih del v zimskem času, ter razdeljevanje dobrin (moke, soli, ...). Veliko revnih s podeželja je sicer iskalo priložnosti v mestu – imeli so tudi dostop do institucionalne oskrbe (ubožnica), vendar pa so bili ob splošnem netoleriranju in kriminalizaciji beračenja v ustanovo običajno odvedeni prisilno; leta 1864 naj bi bilo v Trstu 715 arestov beračev, od tega so 28–im odredili oskrbo, 516 jih je bilo – kot tujcev – predanih policijski direkciji, 171 pa sorodnikom, ki so obljubili njihovo vzdrževanje (Fabi, 1984, 147⁴¹). Po navedbah iz občinskih zapisnikov je sicer v tržaški okolici od skupno 493 družin podporo⁴² v tem času prejemale 193 družin, 275 pa jih je dobivalo (tudi) brezplačen obrok (Verbali, 1864, 215). Število družin, ki so prejele podporo, bodisi v denarju ali živilih, je v Trstu nato še naraščalo vsaj do leta 1881, kljub temu pa ni moglo slediti naraščanju povpraševanja po socialni pomoči (Scartabellati, 2006, 88–89).

ZAKLJUČEK

Če bi skušali podati nekakšne splošne zaključke, je mogoče trditi, da je bilo naslavljanje socialnih vprašanj v obravnavanem času pretežno usmerjeno

k sprotnemu reševanju posameznih problemov, ne pa k nekim sistemskim in dolgoročnim rešitvam, kar pomeni, da so bili spodbujevalci socialne oskrbe v 19. stoletju zlasti krizne okoliščine.

Za zajem celotnega konteksta je pomembno razumevanje vloge, ki jo je imela meščanska delovna etika, ki je odpravljanje revščine razumela predvsem na način, da se posamezniku, ki živi v pomanjkanju, zagotovi delo ali se ga zanj usposobi, da se lahko vsaj deloma preživlja sam. Seveda v primerih delovne nezmožnosti (predvsem zaradi starosti ali invalidnosti) tovrstni ukrepi niso prišli v poštev. V teh primerih so se posamezne občine, na katerih je večinoma slonelo finančno breme za tiste vrste podpore, ki niso bile v proračunu deželnega fonda (po uvedbi domovinskega zakona pa tudi del institucionalne oskrbe), morale angažirati na področju spodbujanja dobrotelčnosti, pri čemer so se v veliki meri lahko zanašale na meščansko etiko filantropizma. Ravno zato, ker je bilo breme za socialno skrbstvo na lokalnih entitetah, ki so lahko težave reševale na različne načine, je pri raziskovanju teh vprašanj ključnega pomena tudi izvajanje mikrostudij.

Gotovo je, da vprašanja socialne oskrbe niso bila rešena sistematično, niti ukrepi niso bili naravnani dolgoročno, obenem pa je bilo premalo narejenega tudi za zagotavljanje (dodatnega) dela tistim, ki so se bili sposobni preživljati, a so bili zelo odvisni od številnih zunanjih dejavnikov, katerih spreminjanje jih je lahko pahnilo bodisi v sezonsko ali trajnejše pomanjkanje. Čeprav je dejansko razsežnost revščine (torej tudi tisto, ki se izmakne morebitnim statistikam odobrenih podpor) običajno težko ugotavljati, pa razmeroma velik obseg občasne socialne pomoči nakazuje, da je veliko ljudi živelo tik pod pragom revščine, čez katerega so jih hitro lahko pahnilo spreminjajoče se (krizne) okoliščine. Na drugi strani pa se raziskovalcu običajno izognejo različne nebeležene oblike neformalne solidarnosti, ki so gotovo v veliki meri prispevale k reševanju pogosto spregledanih socialnih vprašanj, vsekakor pa so pomenile tudi ključno dopolnilo formalnim oblikam podpore.

37 Od skupno 580 družin, ki so v Trstu prejemale brezplačni obrok, jih je bilo več kot 47 % iz okolice, to pa je obenem predstavljalo skoraj polovico razdeljenih obrokov (Verbali, 1864, 215).

38 Pa tudi na železnici, vendar naj bi bilo v ta dela vpeto le v bližini živeče prebivalstvo (Atti, 1873, 76).

39 V vrednostih 1.400 (Bazovica), 720 (Padrič), 204 (Bane), ter 700 gld. (Lonjer) (Verbali, 1863). Tudi na območju Istre je bil del sredstev, »v pomoč zdravemu in delovnemu človeku«, dodeljen v obliki javnih del (Atti, 1863, 310).

40 Ni pa to veljalo le za agrarne delavce; pozimi so bili pogosto brez dela tudi pristaniški delavci, saj je vreme ladjam onemogočalo plovbo, podobno pa so bili brez zaslužka tudi ribiči (Fabi, 1984, 42) in ti so lahko postali občasni /priložnostni reveži.

41 Prim. Verbali (1864), kjer je zapisano, da so večinoma prihajali s podeželja.

42 Ni sicer razvidno, v kakšni obliki; morda je šlo za pomoč v naravi, saj je strošek za izredne denarne podpore naveden ločeno.

»BREAD AND WORK«: ADDRESSING WELFARE ISSUES IN 19TH–CENTURY
ISTRIA AND TRIESTE

Urška BRATOŽ

Science and Research Centre Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: urska.bratoz@zrs-kp.si

SUMMARY

The article aims to present some of the characteristics of the 19th–century Habsburg welfare ‘system’ in the province of Istria, as perceived mainly through the perspective of (in)ability to work as a key criterion for determining eligibility for social assistance. Welfare issues were not addressed in a sufficiently systematic way at the time, nor were they long–term measures, but instead they mainly involved ad hoc solutions to individual problems, which suggests that the drivers of social welfare were mainly crisis circumstances. Seasonal poverty was also a pressing problem, especially in rural areas, but in general old age, illness and unemployment were identified as central drivers of poverty. The bourgeois work ethic (which helped to shape the regulation of charity) is also relevant in this context, since it understood the alleviation of poverty primarily in terms of providing work or training for individuals living in poverty. At national and provincial levels, the concept of charity was limited to institutional care, which covered only a small part of the social issues. The financial burden for all other forms of welfare rested with the municipalities, which had to find their own ways of providing resources, relying to some extent on the bourgeois ethic of philanthropy, but also on inter–municipal solidarity.

Keywords: Habsburg monarchy, Istria, Trieste, welfare policies, poverty, bourgeoisie, crises

VIRI IN LITERATURA

Anžič, Sonja (2002): Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918. Ljubljana, Zgodovinski arhiv.

Apollonio, Carlo (1896): La riorganizzazione del servizio sanitario nell'Istria. Pula, La Camera medica istriana.

Atti (1863): Atti della dieta provinciale dell'Istria in Parenzo. Rovigno, Antonio Coana.

Atti (1864): Atti della dieta provinciale dell'Istria in Parenzo. Rovigno, Antonio Coana.

Atti (1865): Atti della dieta provinciale dell'Istria in Parenzo. Rovigno, Antonio Coana.

Atti (1873): Atti della Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo. Trieste, Lloyd Austro-Ungarico.

Bonin, Zdenka (2009): Ubožne ustanove v Kopru in njihova skrb za zdravje prebivalstva od 13. do začetka 20. stoletja. Arhivi, 32, 1, 7–32.

Bonin, Zdenka (2012): Ustanovitev in delovanje koprškega vrtca ter dobrodne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne. Arhivi, 35, 2, 449–462.

Bonin, Zdenka (2018): Starejše arhivsko gradivo o zdravstvu, hranjeno v Pokrajinskem arhivu Koper, s poudarkom na delovanju ubožnih ustanov od 13. do začetka 20. stoletja. Arhivi, 41, 1, 63–94.

Bratož, Urška (2017): Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890). Koper, Znanstveno–raziskovalno središče, Založba Annales ZRS Koper.

Bratož, Urška (2018): „Delalci ne ostane družega, nego, da sam premisli, kako bi se preskrbel tudi v slučaju bolezni —“ : o delavcih, obrtnikih in podpornem društvu v Kopru. V: Šter, Katarina & Mojca Žagar Karer (ur.): Historični seminar 13. Ljubljana, Založba ZRC, 113–135.

Bratož, Urška (2021): „Provvidenze, dirette a potenziare le forze vitali della popolazione italiana“: stiske ljudi in fašistična socialna politika v Izoli med obema vojnama. Prispevki za novejšo zgodovino, 61, 3, 170–189.

Cenni (1859): Cenni storici intorno all'istituto generale dei poveri in Trieste dall'epoca della sua prima fondazione fino a tutto il 1858. Trieste, Lloyd austriaco.

Čeč, Dragica (2010): Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. V: Štih, Peter & Bojan Balkovec (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 191–207.

Čeč, Dragica (2012): „Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega“: začetki sistemske oskrbe revnih in pomen kulture osebnih dobrotelnosti. V: Studen, Andrej (ur.): Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 37–70.

Čeč, Dragica (2016): Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju. Acta Histriae, 24, 2, 291–312.

Čeč, Dragica (2020): Revni – ostareli v času kriz: družba na dlani. Arhivi, 43, 2, 307–329.

Di Fant, Annalisa (2011): Pauperismo e assistenza medica: l'Istituto generale dei poveri di Trieste dalla fondazione alla metà dell'Ottocento. V: Ponte, Euro (ur.): Tra Esculapio e Mercurio: medici e sanità nella Trieste dell'Ottocento: con note sulla vita di un primario chirurgo, Emerico Pepeu. Trieste, EUT, 78–107.

Di Fant, Annalisa (2012): «Contro la questua molesta e a pro della vera indigenza». L'Istituto generale dei poveri di Trieste dalle origini alla Prima guerra mondiale. V: Vinci, Anna Maria (ur.): “Carità pubblica, assistenza sociale e politiche di welfare: il caso di Trieste”. Trieste, EUT Edizioni Università di Trieste, 17–40.

Dobaja, Dunja (2009): Pregled razvoja socialne zakonodaje v Avstro-Ogrski monarhiji v letih 1867–1918. Zgodovina za vse, 16, 2, 49–65.

Dobaja, Dunja (2018): Za blagor mater in otrok: zaščita mater in otrok v letih 1919–1941. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Fabi, Lucio (1980): L'Archivio dell'Ente Comunale Assistenza. Qualestoria, 3, 37–40.

Fabi, Lucio (1984): La carità dei ricchi: povertà e assistenza nella Trieste laica e asburgica del XIX secolo. Milano, F. Angeli.

Fejtová, Olga & Milan Hlavačka (2017): »For You Always Have the Poor With You...«: From Charity to Municipal Social Policy. V: Hlavačka, Milan, Horčáková, Václava & Kristina Rexová (ur.): Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 6–21.

Finzi, Roberto (2001): Gli ultimi non saranno i primi. I poveri a Trieste fra Sette e Ottocento. V: Finzi, Roberto & Giovanni Panjek (ur.): Storia economica e sociale di Trieste. Vol. I. Trieste, Lint, 411–438.

Globočnik, Anton (1880): Nauk slovénskim županom, kakó jim je délati, kadar opravljajo domačega in izročenegega podróčja dolžnosti. Ljubljana, Klein in Kovač.

Grošelj, Branka (2018): Na dnu: položaj beračev in brezdomcev od konca 19. stoletja do leta 1940. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Handbuch (1855): Handbuch für das Küstenländische Verwaltungs-Gebiet Gefürstete Grafschaften Görz und Gradiſca, Markgrafschaft Istrien und die Stadt Triest mit ihrem Gebiete für das Jahr 1855.

Kalc, Aleksej (2016): Nadzor migracijskih gibanj in migrantov v cesarski Avstriji od 18. stoletja do prve svetovne vojne. Dve domovini, 44, 111–123.

Kandler, Pietro (1861): I poveri ed i pitocchi. V: Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.

Kirchner Reill, Dominique, Jeličić, Ivan & Francesca Rolandi (2022): Redefining Citizenship After Empire: The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World. *The Journal of Modern History*, 94, 2, 326–362.

Kresal, France (2005): Socialna politika na Slovenskem do druge svetovne vojne kot vir za zgodovino socialnega dela. *Socialno delo*, 44, 3. junij, 161–171.

L'amministrazione (1903): L'amministrazione comunale di Trieste nel triennio 1900–1902. Trieste, Il Municipio di Trieste.

Lee Downs, Laura (2018): „The most moderate Italianization?": Social Action and Nationalist Politics in the North-Eastern Adriatic Bordelands (1919–1954). *Acta Histriae*, 26, 4, 1087–1102.

Leeuwen, Marco H. D. (1994): Logic of Charity: Poor relief in Preindustrial Europe. *The Journal of Interdisciplinary History*, 24, 4, 589–613.

Madonizza, Antonio (1857): Di alcune pie fondazioni nell'Istria. *Porta Orientale*, 59–71.

Österreichische Statistik (1888): Österreichische Statistik, XVIII. Band. Wien.

PAK, SI-PAK-KP-7 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), Občina Koper (f. 7), t. e. 40, akti (1855), št. 343.

PAK, SI-PAK-KP-250 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), Dobrodelno društvo Izola (f. 250), t.e. 1, m. 3, Regolamento per il Pio Ospizio Besenghi in Isola, 3. julij 1906.

Pančur, Andrej (2012): Problem samoodgovornosti beračev, potepuhov in brezposelnih na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. V: Studen, Andrej (ur.): Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 135–168.

Reichs-Gesetz-Blatt (1863): Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Wien.

Rossetti, Domenico, Formigini, Saule (1903): Cenni storici intorno a l'istituto generale dei poveri in Trieste. Trieste, A. Levi.

Scartabellati, Andrea (2006): Prometeo inquieto: Trieste 1955–1937. L'economia, la povertà e la modernità oltre l'immagine della città della letteratura. Roma, Aracne.

Scheutz, Martin (2005): Demand and Charitable Supply: Poverty and Poor Relief in Austria in the 18th and 19th Centuries. V: Grell, Olle Peter, Cunningham, Andrew & Bernd Roeck (ur.): Health Care and Poor Relief in 18th and 19th Century Southern Europe. Aldershot, Ashgate, 52–95.

Stariha, Gorazd (2007): „Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo“: odgon kot institucija odvratanja nezaželenih. *Zgodovina za vse*, 14, 1, 37–76.

Steidl, Annemarie (2020): On Many Routes: Internal, European, and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire. Lafayette, Purdue University Press.

Studen, Andrej (2012): Človek mora delati za svojo srečo!: pretekla razpravljanja o delu s poudarkom na drugi polovici 18. stoletja. in prvi polovici 19. stoletja. V: Studen, Andrej (ur.): Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 9–36.

Verbali (1861): Verbali del Consiglio provinciale e municipale di Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.

Verbali (1863): Verbali del Consiglio della Città di Trieste, Trieste, Lloyd Austriaco.

Verbali (1864): Verbali della Dieta provinciale di Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.

Verbali (1867): Verbali del Consiglio provinciale e municipale di Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.

Vinci, Anna Maria (2012): »Una lunga emergenza sociale: le terre »redente« tra le due guerre mondiali«. V: Vinci, Anna Maria (ur.): Carità pubblica, assistenza sociale e politiche di welfare: il caso di Trieste. Trieste, EUT Edizioni Università di Trieste, 41–62.

Wadauer, Sigrid (2011): Establishing Distinctions: Unemployment versus Vagrancy in Austria From the Late Nineteenth Century to 1938. *International Review of Social History*, 56, 31–70.

Wolf, Stuart (1988): Porca miseria. Poveri e assistenza nell'età moderna. Bari, Laterza.

Zimmermann, Susan (2011): Divide, Provide, and Rule: An Integrative History of Poverty Policy, Social Reform, and Social Policy in Hungary under the Habsburg Monarchy. Budapest, Central European University Press.